

ЮВІЛЕЇ

УДК 94(477.75)

Віктор Терлецький

УРОДЖЕНЦІ ЧЕРНІГІВЩИНИ НА СТОРІНКАХ «ОСНОВИ» (З НАГОДИ 150-РІЧЧЯ ПОЯВИ ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО ЧАСОПISУ)

У статті йдеться про чернігівських діячів, які брали участь у виданні журналу „Основа”

Ключові слова: журнал, історія, видавці, дописувачі.

13 січня 1861 року було видано квиток на випуск у петербурзькій друкарні Пантелеймону Кулішу першого номера загальноукраїнського журналу «Основа» – «южнорусского литературно-учёного вестника».

Його редактором був Василь Білозерський (1825-1899), син дрібномаєтного поміщика Борзенського повіту Чернігівської губернії, одного часу предводителя цього повіту М.В. Белозерського (1771–1835).

Про те, хто стояв тоді поруч з ним біля витоків заснування журналу і вів його тернистими стежками в 1861–1862 роках, існують і донині різні судження. М.Д. Бернштейн (до речі, автор праці «Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50-60-х років XIX ст.» (К., 1959) у статті «Журналістика» на сторінці 61-й 3-го тому «Історії української літератури» (К., 1968) писав: «На чолі журналу стояла група ліберально-буржуазних діячів – В. Белозерський (редактор), П. Куліш, М. Костомаров». У підручнику «Історія української літератури (література другої половини XIX століття), К., 1966 уже сповіщається: «Фактично на чолі журналу стояла керівна група: в яку, окрім Білозерського, входили П. Куліш, М.Костомаров і О.Кістяківський (відповідальний секретар редакції)»¹.

Останній, Олександр Федорович (1833–1885), здається, не дуже відомий широкому загалу читачів, був на той час службовцем в Петербурзі (в сенаті). Як юрист згодом став професором Київського університету Св.Володимира. Існують факти вшанування ним пам'яті Шевченка, які висвітлюються у його листуванні з деякими українськими діячами, підприємцями (П.Г. Житецький, М.Г. Мацкевич, О.І. Хропаль). Дивує, що його ім'я не було занесене до I-го тому «Шевченківського словника» (К., 1976) Проте радує, що 1999-го року у Києві було видано «Щоденник» (1874-1879) О.Кістяківського.

В.Анісов та Є.Середа у «Літопису життя і творчості Т.Г. Шевченка» додають: «Шевченко брав активну участь у створенні цього журналу»². Нещодавно в монографії «Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель» Євген Нахлік стверджував: «Перший загальноукраїнський журнал організували й редагували Костомаров і Шевченко»³. Сказано стосовно Шевченка категорично, але безпідставно.

Не можуть ствердити участь Шевченка в «Основі» (як «організатора, редактора») навіть такі рядки з його листа від 25 березня 1860 року з Петербурга до приятеля Я.Г. Кухаренка: «Посилаю тобі к великодню замість писанки «Хату». І не журнал, а тільки альманах, попередник нашого майбутнього журналу «Основа».

© Терлецький Віктор Володимирович – краєзнавець (м. Шостка Сумської області).

Начнеться він з того року. Збирай, батьку, чорноморську запорізьку старовину та присилай на моє ім'я, а я передаватиму в редакцію. Як бачимо, «передаватиму» – і тільки. Беззаперечно, що планував публікувати в журналі свої твори. По-перше, як поет, по-друге, з крайньої життєвої потреби. 22–25 серпня 1860 року він сповіщав родичеві Варфоломію Шевченку: «Я оце заходився жениться, то мені, бач і тут треба гроші, вся надія на «Основу» та на «Кобзаря»⁵.

Наприкінці 1860-го і початку 1861-го Шевченко був заклопотаний підготовкою і друком свого «Букваря южнорусского» (надрукований у грудні 1860-го, а вийшов у світ 1861-го тиражем 10 000 примірників), розсилкою книжки по повітах та сільським школам.

Про останні роки, місяці життя поета в столиці Російської імперії відомі спогади його сучасників: зокрема О.М. Лазаревського («Зустрічі з Т.Г. Шевченком у Петербурзі»), О.О. Благовещенського («Шевченко в Петербурзі, 1858–1861»), О.А. Штакеншнейдера... Проте в них не знаходимо згадок про участь Тараса Григоровича у виданні «Основи». І тільки російський публіцист, видавець Л.Ф. Пантелєєв (1840–1919) відвів у своїх згадках місце «Основи». Вчитаймося в його рядки: «У січні 1861р. почав виходити в Петербурзі новий журнал «Основа» під редакцією Василя Михайловича Білозерського за вельми діяльною участю Костомарова й Куліша... Завдяки студентові Костянтину Олександровичу Гену, рідному брату дружини редактора Надії Олександрівни... я почав бувати на щотижневих журфіксах редакції... У вітальні на канапі біля столу звичайно влаштувалися Шевченко, Костомаров і Куліш, який ні на крок не відходив од них... Лице Шевченка захопило мене... помітно набрякле, мало виразні сліди багато чого пережитого Шевченком, зокрема й тієї слабості, яка в останні роки передчасно прискорила його життєвий кінець»⁶. Це бачило й багато інших. А.О.Ананьєв, пригадуючи поета в 1860 р., писав: «Він виглядав як людина хвора, що завчасно зістарилася»⁷. Згадував О. Чужбинський: «Тарас Григорович постарів, обличчя змінилося»⁸. Це була інша, вельми велика, істотна причина, яка завадила поетові укупі з Костомаровим робити те, про що пише Євген Нахлік, – «організувати й редагувати» журнал «Основу».

А щодо публікації творів Шевченка, то тут пальма першості належала, безсумнівно, уродженцю містечка Вороніж Глухівського повіту Чернігівської губернії П.О. Кулішу. Ще в 1857 році в 2-ому томі «Записок о Южной Руси» він вміщує поему Тараса Григоровича «Наймичка», не вказуючи ім'я автора, бо поет ще перебував на засланні, і заборона з друку його творів не була знята. Видавши 1860 року в Петербурзі альманах «Хата», у розділі «Кобзарський гостинець» друкує добірку поезій Шевченка – 8 творів під редакційними назвами, а два – «Хустина», «Доля» – під авторськими. Коли ж почав виходити журнал «Основа», подав до нього драму «Назар Стодоля» та частину поеми «Мар'яна – черниця». Сприяв появі в першому ж числі «Основи» поезій «Не для людей, тієї слави...», «Послання славному П.І. Шафарикові» («Запалили у сусіда»), «Пустка» (М.С. Щепкіну), «Заворожи мені, волхве», «Чернець».

Куліш настільки емоційно, завзято і постійно популяризував у журналі твори Шевченка, що Микола Костомаров зауважив: «Многие уважавшие талант Шевченка находили восторги Кулиша чрезмерными».

Ще в час підготовчої роботи по виданню «Основи» стосунки чернігівців Василя Білозерського і Пантелеймона Куліша не були простими. Зокрема, щодо програми-оголошення журналу. Білозерський 27 жовтня 1859 року зауважив Кулішу: «Вы, без сомнений, писали под влиянием кабинетных размышлений. Разве Вы не знаете, что... дозволяемое москвичу – Вам вменится в вину». І додав, що «с действительною жизнью нельзя шутить»⁹.

Куліш, гарячий, Куліш, автор програми, пройнятої демократизмом, наміром пробудження самосвідомості рідного українського народу, з роздратуванням, досадою відповідав йому: «Я положительно считаю вредным Ваш способ действовать.. И в отношении к правительству, и в отношении к обществу, и в отношении к сотрудикам – Вы действуете во вред делу»¹⁰.

Усе те, що накопилось в його душі з приводу заперечуваного ним напрямку журналу, сповідуваного Білозерським, Куліш вилив у листі до Марка Вовчка від 15 березня 1860 року: «Лишь только украинская словестность изменит свій величавый тон неуклонной правды... ей угрожает пошлое многословие и бесхарактерность. Василек Михайлович расставил свои изнеженные руки, чтобы понанчить её попански хотя один годик и привить ей манеру говорить ни то ни сё, господствующую в так называемом высшем кругу и усвоенную им самим по сочувствию»¹¹. І тут же запевнив свого кореспондента: «Я даю себе слово стоять на страже простонародной прямоты и выразительности слова».

Існували ще й такі категоричні судження, як от Олександра Кониського, члена полтавської громади, з яким Пантелеймон Олександрович зустрічався в Полтаві 10 травня 1860 року: «Ми, полтавці, як люди молоді (тоді О.Я. Кониському, уродженцю хут. Переходівка, тепер село Ніжинського району Чернігівської обл., – було всього 24 роки. – **В.Т.**) гарячі, ентузіасти, наполягали на тому, щоб «Основа» видавалась виключно українською мовою. Куліш доводив нам неможливість такого видання»¹². І він був абсолютно правий. Тогочасні умови, негативне ставлення до українського слова не дозволяли зробити це. Письменник прозріливо дивився в ще гірше майбутнє. А вже 1863 року з'явився горезвісний Валуєвський указ, за яким не дозволялося друкувати книги українською мовою як церковного, так і навчального змісту. Однак Кониський наполягав на своїй точці зору. У грудні 1860 р. він надіслав листа – свою першу кореспонденцію до «Основи». У звертанні на ім'я В. Білозерського мовилося: «Ми собі так мізкуємо, добродію, що «Основа» повинна б бути на рідній українській мові, та вже ви, мабуть, се діло знаєте лучче, ніж ми. Отже, ми все-таки будемо сподіватись, що чимдальш «Основа» вся буде в нашій любій мові».

Особливу увагу привертають його наступні рядки: «Українська мова годиться не для одних віршів: на її і тепер можна говорити й писати про все наше, так-таки, як і на інших... Бо чи то ж таки не сором – лізти до сусіда в кишеню за словом? Хіба у нас свого нема? Пора, пора нам долучатись до власної літературної мови».

Ми зазначили – це перша кореспонденція О.Кониського до «Основи». Перша, бо й надалі з цим журналом він підтримував зв'язки, у ньому друкувалися його твори. Зокрема, нарис і оповідання у відділі «З народних уст». Чомусь участь цього уродженця Чернігівщини в «Основі» не згадана в розлогій статті п'ятитомної «Української літературної енциклопедії», яка була започаткована 1990 р.

У період виходу в світ «Основи» відбувалося часте, активне листування П. Куліша з О. Кониським. І в сьогоднішні, листи письменника від 23 та 25 січня, 30 листопада 1861р., 4 січня, 30 листопада 1862 р. та інші привертають увагу літературознавців. І не дивно, що М. Вознюком було видано «Листування Панька Куліша з Олександром Кониським»¹³. Однак поезію свого кореспондента Куліш оцінював невисоко. Писав, що той співав то все «з чужого голосу, попросту перелицьовував Шевченка». Тому-то радив йому: «Зверху всього словесного нашого добра покласти найкращі співи народні щодо мови і до форми».

Існує думка, що сам Куліш залучив О. Кониського до опублікування статей (1862–1863 рр.) у львівському «Слові», а в збірнику «Галичанин» – художніх творів¹⁴. Не можемо не погодитися з повторенням висновку Кордуби¹⁵ кулішезнавцем Євгеном Нахліком, що в «В історію української соборності Куліш увійшов як «перший апостол єднання галичан з наддніпрянцями для спільної культурно-національної роботи», що він у цьому плані став «предтечею» О. Кониського та й інших діячів, літераторів¹⁶.

Повертаючись думкою до «Основи», наголосимо, що для багатьох чернігівців завдяки порадам і настановам, запрошенням і допомозі Куліша «Основа» стала стержнем утвердження, розвитку їхньої української національної самосвідомості, самодостатності.

Аналогічну думку, хоча й іншими словами, висловив в емоційно-ліричному, сердечному листі від 7 лютого 1897 року до редакції «Киевской старины» Матвій Терентійович Симонов (1823–1901). У надісланому під псевдонімом «М. Номис»

некролозі-відгуку на смерть П.О. Куліша, який був опублікований в третій (березневій) книжці журналу, він, зокрема, писав: «...в годы расцвета нашей литературы, в пятидесятые, шестидесятые годы—незабвенная эпоха! Незабвенные годы!...при твоей головокружительной деятельности...ты был тем центром, куда стекались приезжающие из провинции, пишущие и непишущие, за порадой, за родными литературными новостями, куда являлись стоящие у родной литературы на совещания, обсуждения»¹⁷.

Цей український фольклорист і етнограф був свояком П.О. Куліша—чоловіком Надії Михайлівни (1826-?), сестри дружини письменника Олександри Михайлівни Білозерської (Ганни Барвінок). В історію української літератури М.Т. Симонов увійшов як упорядник і видавець «Українських прислів'їв, приказок і таке інше» (Спб.,1864), які були видані «в друкарнях Тиблена і компанії Куліша». До речі, до цієї збірки були занесені зразки усної народної творчості, які зібрав Пантелеймон Куліш.

Куліш спонукав Симонова до публікацій в «Основі». Не тільки власний досвід, а й обізнаність у справі залучення до журналу інших осіб підштовхнули його до висновку: «Куліш був центром, куди «стікалися» діячі, що стояли біля українського письменства».

Спочатку 1860 року Куліш репрезентував ім'я М. Номиса у своєму альманасі «Хата». А в 1861-1862 роках його родич під іншим псевдонімом — «Белокопытенко В.П.» виступив в «Основі». Згадаймо: вони разом підписали протест багатьох діячів культури, літератури проти антисемітських статей у російському журналі «Иллюстрация».

В «Основі» (1861, №6, 1862, №8) виступив під прибраним ім'ям «Хрущ» Микола Петрович Жук, поет із с. Булахів Остерського повіту Чернігівської губернії (тепер село Козелецького району Чернігівщини). Жук мав зв'язки з Кулішем, листувався. На рубежі 1879-1880 рр.виношував думку заїхати до письменника на Борзнянщину. Куліш 15 січня 1880-го відписав йому: «Будемо вдома перед Великоднем, тільки ж бо не Піддубні, а таки в Мотронівці»¹⁸.

На сторінках «Основи» знаходимо публікації українського фольклориста, етнографа і письменника-нарисовця Степана Даниловича Носа (1829–1901). Виступав він часто під псевдонімами «Волошин, С.» (1861), «Благовіст, Стецько» (1862). Куліш з ним познайомився десь наприкінці травня — у червні 1860 року під час приїзду до Чернігова. Тоді навіть жив у нього. 22 червня Куліш уже сповістив Василю Білозерському про своє враження від нового знайомого: «Особенно приятная личность». І не міг не додати: «Выше его нет у нас этнографа». Певно, саме тому підштовхнув Степана Даниловича до виступів в «Основі».

Безперечно, що Куліша привабили здібності С. Носа. Ну хоча б його спів, гра на музичних інструментах. Коли уродженця с. Понори Конотопського повіту Чернігівської губернії влітку 1863 року заарештували за знайдені у нього антиурядові прокламації, Куліш, напевно, ще до того, як Ніс був кинутий до Олексіївського рavelіну Петропавлівської фортеці, відвідав його. Адже сповіщав дружині: «Нос поёт, сидя в 3-м отделении».

Дізнавшись про смерть Носа і згадуючи спілкування з ним, звернула увагу на цю рису конотопця Ганна Барвінок у листі до І.Л. Шрага: «Нос дуже гарно грав на гітарі — і концерти»¹⁹. І, звичайно, не могла не висловитись щодо тієї справи, якій померлий присвятив усе своє життя. Чернігівцю Іллі Шрагу додала: «У Носа повинно бути багато усяких рукописей, зосталось матеріалів».

Хоч як шанобливо ставився Куліш до Носа, все ж у хвилину роздратування спересердя вигукнув щодо його творчості: «І Степан Ніс, що нічого нам не приніс». Куліш завжди залишався гарячим Кулішем!

Ми зобов'язані і вдячні уродженцю м. Новгорода-Сіверського, письменнику і педагогу, приятелєві Куліша М.К. Чалому, що з його подачі в «Киевской старине» (1899, №4) були опубліковані листи Куліша до цієї неординарної людини в нашій історії. Чалий наголошував, що Ніс був «відомим знавцем пісенної літератури», збирачем і поширювачем українських народних пісень.

До речі, М.К. Чалий також переймався справою «Основи». 29 листопада 1860 р. він писав Т.Г. Шевченку: «Наши киевляне (разумеется, лучшие из них) чрезвычайно заинтересованы ожидаемым к новому году подарком: я говорю про «Основу». Судя по программе, можно надеяться, что это будет весьма дельный и солидный журнал. Широкое основание задумали положить будущему изучению родного края знатоки нашей народности, которой до сих пор почти не касалась наука: да поможет им Бог да добрые люди!»²⁰.

Бачимо: Чалий пише про «знатоков нашей народности», бажає їм Божої допомоги. У час до написання цього листа Михайло Корнійович отримав Шевченкові кореспонденції від 11 серпня, 6 листопада 1860-го. Писав йому поет і пізніше – 2 грудня 1860-го, 4 та 12 січня 1861-ого. В усіх цих листах мовив Шевченко про намір надіслати до Києва примірники свого «Кобзаря», просив Чалого передати їх місцевим книгопродавцям, а виручені за книжки гроші – до каси київських недільних шкіл. Про «Основу» не згадав жодним словом. Якби він був отим «організатором і редактором», то, певна річ, відгукнувся б на слова Чалого про «Основу», а то й запросив свого «великого приятеля київського» (за його словами) до участі в журналі.

М. К. Чалий отого 1860 року (29 листопада) далі писав Шевченкові: «Мы – люди, загнанные службою... Следовательно, на наше содействие родному делу рассчитывать нечего»²¹. І Чалий нічого до «Основи» не надіслав. Проте коли помер Шевченко, він не міг не відгукнутися працею «Новые материалы для биографии Т.Г. Шевченка» і опублікував їх саме в «Основах». А згодом видав найповнішу на його час книжку «Жизнь и произведения Тараса Шевченко» (К., 1882).

У журналі «Киевская старина» (1897, №5) опублікував дослідження «Юные годы П.А. Кулиша». До цього ж часопису (1899, №4) подав матеріал «Из писем П.А.Кулиша к С.Д. Носу».

Декілька слів про Семена Лук'яновича Метлинського. Декілька... Бо ні у восьмитомній «Історії української літератури» (К., 1967–1971), ні в «Історії української літератури» (К., 1996), ні в «Історії української літератури» (К., 1966), в якій тридцять сторінок займає розділ «Літературний рух кінця 50–60-х років» (йдеться про ХІХ ст. – **В. Т.**), про нього немає жодної згадки. Натомість добре відоме ім'я поета-романтика, фольклориста Амвросія Лук'яновича Метлинського (1814–1870). Деякі дані відшуковуються про Федора Лук'яновича з роду Метлинських. У 1850–1865 рр. він викладав історію й географію в стінах Новгород-Сіверської гімназії²². Його згадав видатний історик Д.І. Дорошенко (1882–1951) у нарисі «Новгород-Сіверський»: у 60-ті роки гімназія була якийсь час певним осередком українського руху. Тоді вчителював тут Метлинський (брат професора Амвросія Метлинського)²³.

А що ж до недавнього часу було відоме про Семена Лук'яновича Метлинського? Тільки те, що у Полтаві (аз Полтавської губернії, з родини дрібномаєтного дворянина походили Метлинські) він 1861 року під псевдонімом «Онука Марко» видав драму «Мотря Кочубеївна». У «Перегляді українських книжок» («Основа», 1862, №3) Куліш негативно оцінив цей твір Семена Метлинського – «віршовий чагарник». Виступав Семен Лук'янович також під прибраним ім'ям – «Родина С.М.». Саме так було вказано ім'я автора збірки поезій «Мова з України» (К., Ч.І, 1858, Ч.2, 1864). Його записи фольклору ввійшли до збірки Амвросія Метлинського «Народные южнорусские песни» (1854).

У «Сіверянському літопису» (1997, №3), який подав фрагменти із «Щоденника» Олександра Шишацького-Ілліча, двічі назване ім'я «О. Метлинський». Навіть зазначено – із «вчених». Тут, гадаємо, автор щоденника просто припустився описки в подачі ініціалу – імені «О».

Згаданий Олександр Шишацький-Ілліч (1828–1859), уродженець с.Красилівка Козелецького повіту Чернігівської губернії, поет, фольклорист, етнограф, редактор «Черниговских губернских ведомостей» (з 1855 р.) на сторінках «Основи», здається, не виступав. Проте обійти цю постать мовчанкою ми не можемо.

Уже у першому числі журналу за 1861 рік П.Куліш опублікував «Исследование о Климентие, украинском стихотворце времён гетмана Мазепы» на основі

рукописної збірки віршів цього поета кінця XVII-початку XVIII століття, яку віднайшов невтомний збирач літературних джерел минувшини О. Шишацький-Ілліч в одному з монастирів.

Куліш листувався з Шишацьким-Іллічем. У їх стосунках на ґрунті письменства стався випадок, який привернув увагу, викликав чимало публікацій. І не одного вченого, літератора...

На сторінках «Записок о Южной Руси» (Спб., 1856) Куліш вмістив думу «О морском походе «старшого князя»-язычника в «Христианскую Землю» з такою приміткою: «Записал А. Шишацкий-Илич» і повідомлення, що передрукував він її із №16 «Черниговских губернских ведомостей» 1855 року, в яких публікатор заявив: «Дума заключает в себе не фантазию..., а самый факт». У це Куліш повірив. І з притаманним йому запалом енергійно вигукнув: «Страшно подумать, сколько ещё и в наше время гибнет сокровищ народного духа по недостатку таких людей, как Шишацкий-Илич! Открытием этого памятника южнорусской народной поэзии он сделал в её истории эпоху, и его заслуга не уступает заслуге графа Мусина-Пушкина, первого издателя «Слова о полку Игореве»²⁴.

Письменник слідкував за творчістю земляка із Чернігівщини. Отримавши від нього збірки віршів «Українська квітка», видані в Чернігові в 1856 та 1857 роках, надіслав їх авторові: «Чому ж Ви разом не надрукували усіх віршів, а поділили на тоненькі брошурки? Шкода, що Ви не порадилися із добрими людьми і попечували такі стихи, которі лучче б було вичеркнутъ»²⁵.

Шишацький-Ілліч у своєму щоденнику зробив запис 5 січня 1857р., в якому погодився із зауваженням: «...крепко тепер жалею, что я в таком виде напечатал «Квітку». Я и сам ею не доволен». Згодом він надіслав Кулішу нову свою працю-«Сборник малороссийских пословиц и поговорок» (Чернігів,1857). Збірку письменник оцінив як таку, що «прихватком... зробили». Радив її авторові більше читати і розмірковувати. До публічної критики видань Шишацького-Ілліча не вдавався, проте давав поради в листах. 25 грудня 1856 року, зокрема, писав: «Ізнов же й те негарно, що Ви держитесь козелецької мови. І в старих літературах сього не роблять, а згоджаються із великими писателями... Чому ж нам, у нашій молодій, не згоджати з Шевченком і з Квіткою? Шевченка читає чернігівець також, як і полтавець; а Вас полтавці через Вашу козелеччину не читатимуть»²⁶. Тобто наполягав, що не можна триматися місцевих діалектів, які ведуть до мовної вузькості, як прокоментував настанови Куліша у наш час Євген Нахлік.

Коли ж Микола Костомаров публічно заявив (1872 р.), що вміщена Кулішем до «Записок о Южной Руси» думка від Шишацького-Ілліча є підрубкою, а далі за ним В. Антонович та М. Драгоманов (1874), то він їм відповів: «...записавший её, г.Шишацкий-Илич, автор безобразных произведений на малороссийском языке, не мог возвыситься до такой живописной простоты, как например, в уцелевших от искажения стихах: «Став Бог христианский бурю піднімати, та кругле сине море із свого ложа вивертати».

Виступив в «Основи» історик, уродженець с.Гирявка Конотопського повіту Чернігівської губернії О.М. Лазаревський (1834–1902), надрукувавши статтю «Известие о южнорусском словаре г. Шейковского» (1862, №3). Про долю журналу висловлювався його брат Михайло Лазаревський. Це його просив 29 листопада 1857 р. з Нижнього Новгорода Тарас Шевченко: «Подякуй доброго і розумного Куліша за його «Чорну раду» і за «Записки о Южной Руси».

До «Основи» був причетний Степан Іванович Барановський (1817–1899), перші роки життя якого пройшли у Конотопі – отчому краї батька. Тут він закінчив училище, а потім навчався в Чернігівській гімназії. В «Основи» (1862, №2) вмістив статтю «Велика новина. Духова сила замість пару на чугунках». І підписався так: «Степан Барановський із Конотопа».

20 квітня 1853р. Куліш писав Осипу Бодянському щодо «Атласа Барановського», який його зацікавив. А невдовзі, 1 травня того ж року більш розлого до Миколи Даниловича Білозерського: Atlas general de la Geografie moderne pour Bruge

стоит 45 р. сер. Я не мог сравнить его с атласом Барановского, потому что все его экземпляры разошлись и приедут новые с навигациею; но не для чего и сравнивать. Это превосходный атлас, а Барановского так себе»²⁷.

У новітніх публікаціях²⁸, у коментарі Олесь Федорука до листів Куліша вважається, що мова йде про «Краткий географический атлас» Барановського, виданий 1845 року в Петербурзі.

Пантелеймон Олександрович був знайомий з Митрофаном Миколайовичем Александровичем (1837–1881). У червні 1860 року, ідучи з Чернігова до Києва, він випадково зустрівся з ним на поштової станції за Козельцем. Побачення було з приємних. Бо в листі до Дм. Каменецького сповіщав про свою затримку «на добу в селі Калита біля Козельця (тепер – це село Броварського району Київської області. – В.Т.) у М. Александровича!» Існує думка (Євгена Нахліка), що Куліш придумав Александровичу псевдонім «Митро Омелькович». Під ним той і друкувався в «Основі». У 1861-1862 роках в журналі побачили світ п'ять його оповідань («П'яниця», «Три пани», «Жидівська дяка», «Проскурка», «Пожежа») і два нариси.

Навіть в «Історії української літератури» (Т.3, К.,1968) обмаль даних про цього літератора. У наш час дослідив життя і творчість Митрофана Александровича письменник, науковець із Дрогобича Михайло Шалата. У статті про нього²⁸ він навів оцінку письменника Іваном Франком: «Мова його чиста, стиль простий і ясний, як хрусталь, далекий від усякої манірності та сентиментальності».

Діяльність «Основи» захопила також уродженця с.Лисогори (тепер – невеличке село, яке, підпорядковане Южненській сільраді Ічнянського району Чернігівщини), виходця із давнього козацько-старшинського роду Олексу Петровича Стороженка (1805–1874). У цьому часописі він опублікував майже всі свої оповідання, які невдовзі ввійшли до двотомної збірки «Українські оповідання» (Спб.,1863).

Стороженко став одним із авторів спеціального розділу в «Основі» під назвою «З народних уст», друкуючи тут белетризовані обробки фольклорних зразків (прислів'їв, комічних казок, анекдотів). Заснування цього розділу було пов'язане з літературно-естетичними вимогами П.Куліша. Пантелеймон Олександрович, випускаючи в Петербурзі дешеві книжечки- «метелики» для читання рідного народу, видав і творчий доробок Олекси Стороженка.

Вони неодноразово зустрічалися, спілкувалися. Куліш оцінював свого земляка як людину, що мала «природнього дару дуже багачко».

Проте в той же час зазначив, що «ні єдина штучка його не видержує знавецького розбору». Отож коли Стороженко не раз просив Куліша оцінити його твори в часописах, пресі, Пантелеймон Олександрович відмовлявся. Чому саме? – запитаємо ми. Відповідь на це бачимо в його рядках: «Бо мусив би гірку правду сказати, а тим і останню охоту в його до України відбити. Жорстока (а се все одно ще й правдива) критика – спасенна річ тільки про тих, котрі мають ще снагу йти вгору»²⁹. Інколи Куліш ділився думками про його творчість, але в листуванні з близькими йому особами. 25 лютого 1861 року писав Парасці Глібовій; оцінюючи оповідання Стороженка в «Основі», написане російською мовою: «Стехин рог»... наполнен нелепицами, которые можно бы выбросить, и тогда эту легенду прочли бы люди, понимающие дело, с удовольствием»³⁰. Чи знав про це, чи ні Стороженко, а у часопису того року (№10) присвятив «Пантелеймону Александровичу Кулишу» оповідання «Вуси».

У 1884-1885 рр. до письменника звертався приват-доцент Київського університету св. Володимира М.В. Стороженко з проханням надіслати йому спогади про свого родича. Або розповісти. У червні 1885-го відвідав Куліша у Борзні на Чернігівщині, видавши згодом розповідь «Моє знакомство с П.А. Кулишом».

1861 року в 9-ому числі «Основи» Куліш вмістив статтю «О повести г. Кузьменка». Йшлося про оповідання «Не так ждалося, да так склалось». Куліш, вражений «изящною простотою языка и необыкновенным тактом изложения», так оцінив заслугу автора у реалістичності написаного, змалюванні дійових осіб, хоча твір дещо тяжів до етнографічного побутописання: «Выведенные им на сцену

характери развиваються и действуют как будто мимо ведома автора. Он пишет так, как будто в его повести вовсе не участвует художническое воображение, как будто она вовсе не вымышлена,- и в этом именно заключается её главное достоинство»³¹.

Петро Семенович Кузьменко (1831-1874, за ін. даними-1867) був уродженцем с. Понорниці Кролевецького повіту, певний час дияконом церкви в с. Попівка Конотопського повіту Чернігівської губернії. Ще до появи статті Куліша про його повісті Пантелеймон Олександрович у попереднику «Основи» - альманасі «Хата» (Спб.-1860) надрукував шість поезій Кузьменка. Деякі з них, як от «Ой, виїду я, виїду», «Серденько, бабусю, чи правда, що кажуть» набули популярності, ставши народними піснями. Куліш тепло, щиро привітав початківця в статті «Первоцвіт Щоголева і Кузьменка». То було «Слово от Іздателя» в згаданому альманасі «Хата»: «Впали ж мені в руки й вірші...пана Кузьменка. Сей не так сподобавсь нам, як пан Щоголев, а прочитавши його поезію, не змогли ми її забути. Єсть у його слові і щось таке, що до душі доходить і в душу проситься...Якась єсть у її тихість приятна, якась гарне душевне сумування, і пливають його слова одно за одним не прудко, а так як маленькі утятка, вперше на воду пущені»³².

І не може зупинитись Куліш, щоб не виказати усім своїм читачам своє враження: «...так вони стиха-тихесенько до душі твоєї про якісь дитські літа, про якісь молоде щастя промовляють».

Закінчує своє «Слово од Іздателя» і побажанням, і вірою, що ця перша його проба пера «може колись проявить щось голосне на всю Україну». Додамо – земляки час від часу виступали в одному і тому ж виданні – «Черниговском листке».

Дописувачем до «Основи» був син поміщика Конотопського повіту Олексій Олексійович Гатцук (1832–1891). Його причетність до цього куточка Сіверянщини підтвердив у праці «Земляки. Достопамятные уроженцы Черниговской земли» краєзнавець, літератор, видавець із Конотопа С.І. Пономарьов.

В «Основі» (1862, №5,7) Гатцук опублікував огляд «Опыта южнорусского словаря К. Шейковского», в якому, як і Олександр Лазаревський в статті «Известие о южнорусском словаре г. Шейковского» («Основа», 1862, №3), критично оцінив працю Шейковського і дав відсіч цій честолюбній особі, яка голосливо, образливо критикувала Куліша за нібито слабке знання ним української мови.

Куліш познайомився з Гатцуком і підтримував товариські стосунки ще з початку 60-х років. Листувався з ним, особливо в 1872–1874 роках. Про цей період їхніх взаємин була написана праця Ф.Я. Савченка «Співробітництво П.Куліша з Олексою Гатцуком», яка з'явилася на сторінках видання «П.О. Куліш. Матеріали і розвідки» (Л.,1929).

Те співробітництво полягало у виступах Куліша (вірші, проза) в «Газете А. Гатцука», яка виходила з 1875 року, в планах сумісного редагування великого календаря...

Ніщо людське не було їм чуже. Перебуваючи на службі у Варшаві, Куліш, наприклад, турбувався про працевлаштування Гатцука, який на той час опинився в скрутному матеріальному становищі. Надалі з приводу невдачі їх спільних видань (зокрема, щодо випуску в світ «Истории воссоединения Руси» Куліша) виникли розбіжності; навіть судовий процес. Гатцук подав позов на Куліша до Ніжинського окружного суду. Куліш, якого раніше попереджав, застерігав щодо Гатцука, як людини, Осип Бодяньський, відплатив своєму колишньому приятелеві такими рядками у «Небрешиній поемі Панькова» – «Куліш у пеклі»:

Газетниками, друкарями,
А в справах судових кручками
Перевернулись Гатцуки,
Ті, що козацтву допікали,
Як по Вкраїні рандували
Всі мита, промита, шинки!³³

Виникає питання: чому поет сказав – Гатцуки. Певно, саме тому, що брат Олексі Гатцука Микола (фольклорист, мовознавець) в статті «О правописаниях, заявленних

українськими писателями с 1839 по 1861 г.» («Основа», 1862, №7) спрямував необгрунтовану, безпідставну критику «кулішівки» – першого українського фонетичного правопису, укладеного П.О. Кулішем і названого його ім'ям.

Виступи в «Основі» вищеназваних осіб більшою чи то меншою мірою висвітлювалися в суто літературних, наукових джерелах. Проте не зверталася увага, скажімо так, була утаємниченою, участь у журналі українця за походженням і духом, славетного педагога К.Д. Ушинського (1823–1870). Майже у той час, що й «Основа», виходив у світ «Журнал Министерства народного просвещения», який з липневої книжки 1860 року по грудень (включно) 1861-го редагував Ушинський. На сторінках цього видання він надав місце для пропаганди першого українського часопису. Маємо на увазі статті «Про видання журналу «Основа» (1860, №10); «Ще про видання журналу «Основа» (1860, №11); «Основа» – південноруський літературно-науковий вісник» (1861, №12). Дві останні публікації належали перу В.М. Білозерського. Коли редактор «Основи» надрукував вступну статтю до першої книжки журналу, в якій вів мову про напрямок часопису, то серед тих, хто буде писати статті до розділу «Виховання і освіта», назвав ім'я К.Д. Ушинського. Згадував педагога й надалі. Ушинський таки виступив тут. В останньому числі «Основи» за 1861 рік на сторінках 16–18-ї вмістив допис «Про видання журналу Міністерства народної освіти в 1862 році». І поставив свій підпис – «Редактор К.Д. Ушинський». Проте тільки цією статтею, як на мене, не обмежувалася участь Ушинського. Кому, як не йому, було найзручніше подавати до «Основи» статистичні, інформаційні повідомлення, зведення вістей про навчальні заклади в тогочасній Росії (зокрема, про недільні школи; згадаймо, що того часу з'явилася в редактованому ним журналі (1861, №1) стаття «Недільні школи. Лист у провінцію»); бібліографічні описи педагогічної літератури тощо. Тобто виконувати проголошену В.Білозерським його участь. І такі численні повідомлення з'являлися на сторінках українського «літературно-ученого вестника».

Та не тільки цим обмежувався педагог. Стаття «Ясна Поляна (Два слова про нове з'явлення в справі народного виховання)», видрукована в серпневій книжці «Основи» за 1861 рік, багато в чому тотожна статті «Новий педагогічний журнал», написаній Ушинським і вміщеній в 9-ому числі «ЖМНП» за отой же 1861 рік. У цих статтях перші дванадцять рядків збігаються цілком. Рядки з «Основи»: «Хто зближувався з народом, хто прислухався до його думок, одним словом – хто розумів його дух, той тільки здатен оцінити всю правду цієї думки. Вона одухотворяла пісні і думи нашого Кобзаря і все краще в українській літературі, яка тим-то і дорога і незамінна, що вона цілком народна, що вона виростає безпосередньо із народного духу і життя» – повністю відповідають поглядам і спрямуванням Ушинського, який в основу своєї демократичної педагогічної системи поклав якраз ідею народності навчання і виховання.

До того ж наведені рядки збігаються і за стилем вислову своїх думок, переконань. І, нарешті, нагадують нам хоча б такі слова Ушинського: «А наша багата південноруська, мелодійна, співуча мова, на якій існує така народна література, якою не може похвалитися жоден з народів, якою ще недавно співав Шевченко»³⁴.

Хіба не впадають в очі слова про народність, слова про пісні (саме пісні!) Т.Г. Шевченка?!

Бачимо й далі факти поєднання Ушинського з «Основою». У «Зведенні друкованих рецензій на проект уставу середніх і нижчих навчальних закладів Міністерства народної освіти», підготовленому Ушинським і надрукованому в «ЖМНП» (1861, №2-3), знаходимо досить велику виписку українською мовою з першої книжки «Основи» за 1861 рік.

Виписку зі статті П.О. Куліша³⁵. Його ім'я Ушинський не назвав, обмежившись лише вказівкою – рядки «одного малоросійського хуторянина». До речі, вони в 30-х роках були однокашниками Новгород-Сіверської гімназії. 26 червня 1834 року на урочистому акті цього навчального закладу Пантелеймон Куліш, учень 3-го класу, і Костянтин Ушинський, учень 1-го класу, отримали похвальні свідоцтва. Отож, можливо, стояли десь поруч один одного³⁶.

І, нарешті, зазначимо, що Ушинський, саме Ушинський, порадив Білозерському дописувачем до журналу професора Ярославського Демидовського ліцею В.І. Татарінова, з яким Костянтин Дмитрович затоваришував на берегах Волги, а потім допоміг услід за собою перебраться з Ярославля до Петербурга. «Не унывайте, добрый Василий Иванович, – писав Ушинський до Татарінова ще 7 грудня 1849 року, – уж недолго нам осталось – и хоть сначала и здесь (в Петербурге. – **В.Т.**) несладко, но пойдёт прекрасно, в этом я убеждён»³⁷. Так і сталося. В.М. Білозерський у тому згадуваному нами переліку авторів статей до розділу «Виховання і освіта» назвав ім'я Татарінова.

1. Історія української літератури (література другої половини ХІХ ст.). – К., 1966 – С.19.
2. В. Анісов, Є. Серєда. Літопис життя і творчості Т.Г. Шевченка. – К., Дніпро. – 1976.
3. Нахлік Євген. Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель. – Т.І.-К., 2007 – С.141.
4. Тарас Шевченко. Твори в п'яти томах. – Т.5, К., Дніпро. – 1979. – С.456.
5. Там само. – С.468.
6. Спогади про Тараса Шевченка. – К., Дніпро. – 1982. – С.296-7.
7. «Україна». – 1930, березень-квітень. – С.109; Т.Г. Шевченко Біографія. – К., Наукова думка – 1964. – С.545.
8. А Чужбинський. Воспоминания о Т.Г. Шевченко. // Русское слово-1861;5. – С.36
9. цит. за джерелом: Євген Нахлік. Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель. – Т.І., К., 2007. – С 157.
10. Там само.
11. Листи до Марка Вовчка. – Т.І.-К., Наукова думка. – 1979. – С. 87.
12. Шенрок В. П.А. Кулиш // Киевская старина. – 1901. – Кн.7/8. – С.53.
13. Вознюк М. Листування Панька Куліша з Олександром Косинським // Нова Україна – 1923, №10.
14. Нахлік Євген. Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель. – Т.І.-К., 2007. – С.203.
15. Кордуба М. Зв'язки В.Антоновича з Галичиною // Україна. – 1928. – Кн.5. – С. 38
16. Нахлік Євген. Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель. – Т.І. – К., 2007 – С.305.
17. Номис М. П.А. Кулиш // Киевская старина. – 1897. – Кн.3. – С.П.
18. Покальчук В. З Кулішевого листування. // Літературний архів- 1930- Кн.І/ -2 - С.144.
19. Київ- 2007- №10- С.157.
20. Листи до Тараса Шевченка. К. – Наукова думка. – 1993. – С.171
21. Там само.
22. Историческая записка о Новгород-Северской гимназии. Сост. И. Панаженко. – К., 1889. – С.166.
23. Дорошенко Дмитро. Новгород-Сіверський // Цит. за дж.: Сіверянський літопис. – 1995. – № І – С.83.
24. Кулиш П. Записки о Южной Руси. / Т І- Спб., 1856. – С.171.
25. Нахлік Євген. Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель. – Т. 2-К., 2007. – С.325.
26. Там само.
27. Пантелеймон Куліш. Листи. Т II /1850-1856/. – К., 2009. – С.105.
28. Українська літературна енциклопедія. – Т. І.-К., 1988. – С.42.
29. Нахлік Євген. Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель. – Т.2.-К., 2007. – С.331.
30. Червоний шлях. – 1924. – №8/9. – С.277.

31. Кулиш П. О повести г. Кузьменка // Основа. -1861.- №9.– С.140.
32. Пантелеймон Куліш. Твори в двох томах. – Т.2-К., 1989.– С. 513.
33. Пантелеймон Куліш. Твори в двох томах.– Т.2-К., 1994.– С.209.
34. Ушинський К.Д. Собр. Сочинений.- Т. XI. – М.-Л.,1952.– С.78-79.
35. Терлецький В. Костянтин Ушинський і «Основа»// Основа.-1996.-№ 30/8.- С.157-159.
36. «Историческая записка о Новгород-Северской гимназии», сост. Ив. Панаженко.-К., 1889.-С.82; Терлецький Віктор. Розіллюсь по ріднім краю / П. Куліш у взаєминах із земляками/ – Суми, «Мрія-І». – 2006. – С.106.
37. Новое об Ушинском. Исследования и материалы. Ярославль.– 1981. – С.67.

В статтє розказуєтьсє о черниговских деятелях, которые участвовали в издании журнала „Основа”.

Ключевые слова: журнал, история, корреспондент.

